

Došek, Tomáš

[Wittgenstein, Ludwig. Poznámky o barvách]

Pro-Fil. 2010, vol. 11, iss. 1, pp. -

ISSN 1212-9097

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf11-1-17>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139005>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ludwig Wittgenstein *Poznámky o barvách*. (Překlad a úvodní studie Ondřej Beran). 1. vyd. Praha: Filosofia, 2010, ISBN 978-80-7007-323-0, 139 stran.

Barvy nezaznávají v diskusích o Wittgensteinovi příliš často, přestože lze najít dobré důvody, proč tvoří jedno z důležitých témat jeho myšlení. O to více mě potěšilo, když se objevilo české vydání *Poznámek o barvách*, které přeložil a rozsáhlou studií opatřil Ondřej Beran. Českému čtenáři je tak vůbec poprvé nabídnuta možnost nahlédnout do barevného světa Wittgensteinovy filosofie. V této recenzi se proto nejprve (I.) zaměřím na Wittgensteina, vyložím klíčové otázky přemýšlení o barvách a metodu výkladu, abych mohl dále podrobit kritice redakční práci G.E.M. Anscombové, která posthum sestavila text *Poznámek*, výhradně z této redakce totiž Ondřej Beran vycházel. Ve druhé části (II.) pak budu recenzovat Beranovou studii, překlad originálního textu a redakční spolupráci s Anscombovou.

I. WITTGENSTEIN – ANSCOMBOVÁ: *Poznámky o barvách*

Přemýšlení o barvách se táhne jako červená nit celým Wittgensteinovým myšlením. První zmínky nalezneme už v r. 1914, kterým jsou datovány vůbec první texty. I proto má toto téma nezastupitelné místo v *Logicko-filosofickém traktátu*.¹ Barvy jsou ostatně také neoddelitelnou součástí jeho pozdější kritiky. V *Poznámkách o logické formě*² jsou to totiž právě věty o barevných odstínech, o kterých Wittgenstein prohlásil, že nemohou být na ostatních větech nezávislé, a proto jsou v „jistém smyslu tautologiemi“, což neznamená nic jiného než trhlinu v logickém atomismu, která nakonec vedla k principiální kritice ve *Filosofických zkoumáních*³. Ve *Velkém strojopisu* (Ts. 213⁴), který představuje jeden z nejpokročilejších pokusů o napsání druhé knihy, je barvám věnována celá kapitola s názvem *Fenomenologie* (Ts. 213, s. 436-486). Wittgenstein se v tomto období zabývá především pravidly (kalkul, větný systém, gramatika...), aby postupně přešel k jazykovým hrám (jako systémům pravidel) a jejich souvislosti s jednáním mluvčích. Zhruba od poloviny čtyřicátých let pak v rukopisech najdeme otázky po možnostech alternativních rámců, po hranicích stávajícího a možnosti myslet či poznat jinakost. Sem patří mj. otázky z filozofie psychologie a právě v tomto kontextu najdeme i poznámky o barvách. Wittgenstein se znovu vrací k dřívějším textům a přepracovává je svébytným způsobem prostřednictvím postupných korektur v nové otázky a náznaky možných odpovědí. Podívejme se na ty, které se týkají našeho tématu.

Na první pohled bychom mohli nabýt dojmu, že Wittgensteina v BüF⁵ zajímá určitá teorie barev či vidění. Nasvědčovaly by tomu odkazy na Goetha (I.2, I.56, I.70-73; II.16; III.57, III.94, III.206) či Newtona (III.126, III.206). Wittgenstein vskutku s Goethem souhlasí ve věci metodického postupu, který spočívá v nastolení přehlednosti jevení se „prafenoménu“ (srov.

¹ Wittgenstein, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh. 1993. (zkracováno „TLP“).

² Wittgenstein, L. Niekoľko poznámok o logickej forme. *Organon F*. 1998. roč. 5., č. 2. s. 132-138.

³ Wittgenstein, L. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993. (zkracováno „PU“).

⁴ *Wittgenstein's Nachlass: The Bergen Electronic Edition* [program CD-ROM]. Ver. 3.11.3. Bergen, University of Bergen: Oxford University Press, 2000. (dále zkracováno „Ms.“ a „Ts.“).

⁵ Odkazují zavedeným způsobem zkratkou spisu „BüF“, následuje číslo kapitoly (I, II, III) a číslo poznámky. Anscombové a Beranovo vydání se v tomto zcela shodují. Odkazují-li na stránky, pak vždy na české vydání.

III.230). Wittgensteinův *Urphänomen* však není Goethův *Typus* či *Urbild*, neboť nemá fyziologickou, nýbrž jazykovou povahu. Wittgensteina tedy nezajímají barvy *o sobě*, nýbrž to, jak o barvách mluvíme, jaké a za jakých podmínek s nimi hrajeme jazykové hry. Proto jasně píše, že „nechceme nalézt žádnou teorii barev (ani fyziologickou, ani psychologickou), nýbrž logiku pojmů barev“ (I.22). Metodickým předpokladem Wittgensteinova myšlení o barvách tedy je, že to, co vnímáme jako barevné, nejenže nějak souvisí, nýbrž je dokonce podmíněno jazykem, neboť „obtíže, které pocítujeme při přemýšlení o podstatě barev [...], vězí už v neurčitosti našeho pojmu stejnobarevnosti.“ (I.56). Toto převedení problému z určité oblasti (psychologie vnímání barev) do filosofie jazyka (jazykové hry o barvách) je charakteristickým rysem Wittgensteinova metodického postupu. Domníval se totiž, že psychologie jako empirická věda nedokáže říci o barvách nic podstatného (I.16, I.80), protože určující je primárně to, jak prostřednictvím jazyka uchopujeme realitu (I.68). A právě různé odpovědi na toto „jak“ a průzkum podmínek jejich platnosti jsou hlavním tématem BūF.

Text BūF, který byl r. 1977 publikován pod názvem *Remarks on Colour*, připravila ve dvojjazyčném vydání (německy/anglicky) G.E.M. Anscombová, Wittgensteinova žákyně a správkyně písemné pozůstalosti, výběrem z německy psaných rukopisů 172, 173 a 176. Odlišnému původu poznámek odpovídá rozdělení knihy do tří kapitol („I“, „II“, „III“), název výběru, struktura textu a jeho rozčlenění nepocházejí od Wittgensteina, nýbrž jsou výsledkem redakční práce Anscombové. Text poznámek v první části (BūF I.1-88) pochází z Ms. 176, s. 1r-22r a je zřejmě nejdůležitější, neboť je výsledkem přepracování poznámek v části II (BūF II.1-20, tj. Ms. 172, s. 21-24) a především v části III (BūF III.1-130, tj. Ms. 173, s. ii-31v; BūF III.131-350, Ms. 173, s. 48r-100r). Rozčlenění do kap. I-III má dokumentovat svébytnou Wittgensteinovu metodu filosofického psaní, tzn. náčrt problému a proces jeho postupného přepracování. Nejstarší poznámky (BūF II a III/Ms. 172 a 173) tedy tvoří pracovní materiál pro část I (Ms. 176), kterou lze považovat za reprezentativní výběr, ne-li rovnou za bezmála hotový text. Pro výjimečné postavení části I hovoří přinejmenším tři důvody:

1. BūF I se vyznačuje ucelenou a promyšlenou argumentační strukturou, formálně a obsahově se shodující s částí III. V původním rukopisu III (Ms. 173) však ještě najdeme řadu alternativních formulací, které jsou vyznačeny „/.../“, avšak v rukopisu pro výsledný text I (Ms. 176) již nalezneme pouze drobné stylistické úpravy. Např. Ms. 173, 48r (III.131) obsahuje dvě takto („/.../“) vyznačené alternativní pasáže, avšak výsledek v Ms. 176, 1r (BūF I.1) již neobsahuje žádnou takovou korekturu.
2. Došlo ke sjednocení rozdílného zápisu jména Goethe: V Ms. 173, 29r (III.125 a III.126) čteme na jedné straně „Goethe“ i „Göthe“, ale v odpovídající pasáži Ms. 176, 18r (BūF I.71-72) však už vidíme pouze zápis „Göthe“.
3. Došlo k doplnění a zpřesnění bibliografických údajů: V Ms. 173, 18v (BūF III.76) Wittgenstein píše: „Runge říká, že existují barvy průhledné a neprůhledné.“ O třináct měsíců později v Ms. 176, 5v (BūF I.17) však už najdeme zpřesňující údaj: „Runge (v dopise, který Goethe otiskl v *Nauce o barvách*) říká, že existují barvy průhledné a neprůhledné.“

Kap. II a III byly zahrnuty do BüF z toho důvodu, že, „správcové Wittgensteinovy písemné pozůstalosti shledali, že celý tento materiál se dobře hodí k uveřejnění, neboť poskytuje charakteristický příklad prvního náčrtu a pozdějšího výběru tohoto náčrtu.“ (Předmluva BüF s. 61). Tento záměr musíme samozřejmě ocenit, protože Wittgensteinova metoda filozofování je velmi svébytná a do značné míry souvisí s obsahem a předurčuje výsledek. Pokud však měla kniha vskutku poskytnout „charakteristický příklad“ (ibid.) Wittgensteinova psaní, musím konstatovat, že uskutečnění tohoto záměru zůstalo na půli cesty. Na jedné straně tu máme texty, které tvořily stavební materiál pro konečnou verzi, chybí nám však kvalitní reprodukce pramenů a aparát, který by jasně dokumentoval editorské zásahy do původního rukopisu, takže např. to, co bylo řečeno v bodech 1 a 2 nelze z redakčně upraveného textu BüF vůbec vyčíst. Výsledný výběr je sice pod čarou opatřen osmi poznámkami vydavatelů, které mají redakční zásahy komentovat, výsledek je však vzhledem ke skutečnému počtu korektur zcela nedostatečný. Další pomůcky, které by nám usnadnily studium pramenů (např. rejstřík či odkazový aparát mezi oddíly I, II a III), bychom také hledali marně. Práci Anscombové můžeme dále konkrétně kritizovat ve třech následujících bodech:

- a) Není jasné, proč byla do konečného vydání BüF zahrnuta i část poznámek z Ms. 172, když část I (Ms. 176) vychází z části III (Ms. 173). Wittgenstein totiž poznámky v Ms. 172 přepracovával později v Ms. 173 (srov. např. BüF II.11 s III. 43), ovšem v Ms. 173 se objevují poznámky i z mnoha dalších pramenů. Proč tedy právě Ms. 172, a to ještě od s. 21?
- b) Je nedostatečně objasněno, proč byl materiál pro III vybrán z rukopisu 173 tak, že byly vynechány s. 31v-47v. Wittgenstein tuto sekci sice oddělil z každé strany krátkou vodorovnou čarou, čteme-li však výběr poznámek BüF, není toto („Rukopis byl původně rozdělen do tří částí.“) nikde náležitě objasněno, editorský zásah vysvětlen a obhájen. Strohá poznámka v předmluvě (BüF s. 61), navíc s jednou faktografickou chybou,⁶ nám vynechání několika stran rukopisů mezi III.1-130 a III.131-350 nijak neobjasní.
- c) V textu objevuje množství transkripčních chyb a nepřesností. To ilustruje např. BüF II.11, kde v Ms. 172, s. 23 je náčrt, který však nebyl do konečného vydání zahrnut. Další chyby se objevují v interpunkci, např. v BüFI.2 čteme: „[...] Weiß die hellere Farbe (Goethe).“ V manuskriptu však stojí: „[...] Weiß die hellere Farbe. (Göthe).“

II. WITTGENSTEIN – ANSCOMOVÁ – BERAN: *Poznámky o barvách*

Podívejme se nyní, jak se Ondřej Beran s Wittgensteinem a prací G.E.M. Anscombové vyrovnal. Kniha působí na první pohled velmi přívětivě, brožovaná obálka je pěkně graficky upravena a opatřena citátem z *Rozličných poznámek* (Ms. 136, s. 92b z ledna 1948), kde Wittgenstein píše, že „barvy podněcují k filozofování“, na druhé straně obálky pak najdeme výstižnou Beranovu charakteristiku knihy. Když nahlédneme dovnitř, zjistíme, že sestává ze dvou částí. Na s. 9-57 najdeme do osmi kapitol rozdělenou studii překladatele, následuje čes-

⁶ Ms. 173 (tj. BüF III.) nebyl napsán v Oxfordu, nýbrž v Londýně. Chyba vznikla pravděpodobně tím, že začátek rukopisu („Gestern von Wien zurück. Danach kommt mir London trübselig vor. [...]“ Ms. 173 s. ii.) je psán kódovaným písmem a z tohoto důvodu nebyl přejet do III.1).

ké znění BüF (s. 59-134), doplněné rejstříkem vzájemně si odpovídajících paragrafů mezi částmi I a III (s. 135-137) a jednovětou redakční poznámkou na s. 139.

Nyní k úvodní studii: V osmi kapitolách nás Ondřej Beran provází Wittgensteinovou filosofií barev a nemýlím-li se, jedná se o vůbec první text v českém jazyce věnovaný tomuto tématu. Hned zkraje chci říct, že studie svým rozsahem a obsahem bezpochyby poskytuje solidní vhled do problematiky. Text je psán přehledně (vhodné členění do kapitol) a povětšinou velmi srozumitelně (jasná argumentace), je také opatřen dvěma ilustracemi a ve 108 poznámkách pod čarou najdeme odkazy nejen k vlastnímu textu BüF, ale i jiným Wittgensteinovým pramenům, dalším autorům (Goethe, Runge, Newton, Frege, Russell, ale také Quine a Davidson) a sekundární literatuře. Kapitoly 1-3 jsou věnovány chronologickému vývoji myšlení od *Traktátu* po *Poznámky o barvách*, kap. 4-7 pak pojednávají o dílčích problémech filozofování o barvách: Newtonův a Goethův pohled na barvy (kap. 4), problém základních barev (kap. 5), průhlednosti (kap. 6) a konečně otázce možnosti jiných systémů barev (kap. 7), tedy přímo o tématech, která najdeme i v BüF. Poslední kapitola je věnována struktuře textu a historii jeho vzniku. Beran v kap. 1-3 postupuje tak, že zacílí na téma barev a v tomto zaměření pozornosti na dílčí téma nás provází Wittgensteinovým myšlením. Tento postup má tu výhodu, že se stále soustředíme na jeden problém a pro ty, kteří jsou již s Wittgensteinem alespoň částečně obeznámeni, má tak text poměrně velkou informační hodnotu. Čtenář, který Wittgensteina příliš nezná a snad by se s ním chtěl pomoci této útlé knížky blíže seznámit, se zřejmě ve studii nebude orientovat snadno a souvislost s např. mnohem známějšími *Filosofickými zkoumánými* mu nejspíš nebude vždy jasná.

Kapitola 4 nabízí srozumitelný a informačně přínosný pohled na dobovou teoretickou diskusi mezi pojetím barev u Goetha a Newtona. Je poněkud škoda, že v této pasáži nenajdeme konkrétní odkazy na BüF, protože takto není příliš jasná souvislost s Wittgensteinem. Goethe byl pro něj bezpochyby klíčovou inspirací (celá pasáž BüF I.70-74 je věnována *Farbenlehre*, Wittgenstein píše o tomto textu poprvé už 26. 11. 1931 v Ms. 112, s. 128v). V Beranově textu bych také uvítal zmínku Lichtenberga (srov. BüF I.3), který Wittgensteina zaujal tím, že problémy barev chápal také jako problémy jazykové, což je pro BüF klíčová myšlenka.⁷

Od 5. kapitoly najdeme vložené citace přímo z BüF, pomocí nichž nás Beran provází některými filosofickými otázkami textu. Nejprve se věnuje problému základních barev, v této kapitole autor velmi srozumitelně ukazuje souvislost jazyka a společenské praxe, přesvědčivě dokládá, jak Wittgenstein odmítá substanční pojetí barev, aby na závěr kapitoly uzavřel tím, že se přiklání ke konvencionalismu. Zde (s. 38) je však jeho výklad poněkud nejasný, vinu na tom má ovšem spíše Wittgenstein, který se o např. lidské přirozenosti či nějakém naturálním základu jazykových her vyjadřuje také jen velmi fragmentárně. 6. kapitola se věnuje průhlednosti a mj. barvám ve fotografii a filmu, jedná se však především o pokračování otázky po

⁷ Srov. Ms. 112, s. 70v, kde Wittgenstein přímo cituje větu z Lichtenbergovy *Sudelbuch*: „Unsere ganze Philosophie ist Berichtigung des Sprachgebrauchs, also, die Berichtigung einer Philosophie, und zwar der allgemeinsten.“

konvencích a možnostech jejich změny či myslitelnosti jinakosti. Od této kapitoly Beran častěji v poznámkách pod čarou odkazuje na relevantní pasáže BüF, což z textu dělá opravdu dobrý komentář a i méně informovanému čtenáři umožní dobře sledovat výkladovou a argumentační linii primárního textu. 7. kapitola se věnuje barvosleposti, což znamená otázku po normalitě, tzn. po hranicích našich jazykových her. Beran se dokonce dostane i k problému možného střetu různých výkladů a za pomoci Davidsonovy terminologie dobře objasňuje podmínky možnosti takového střetu. V dalším kroku se však opět zastaví u konstatování možnosti jiných gramatik, pravidel a kultur. V posledním odstavci (s. 54) pak Beran opatrně naznačuje, že Wittgenstein přeci jen není pouze konvencionalista, nýbrž že snad můžeme mluvit o nějakém společném základu pro hraní jazykových her. Tato nejasnost zde ale nepůsobí příliš rušivě, neboť Wittgenstein v tom sám není příliš vyhraněný. Přeci jen by však byl vhodný odkaz na další relevantní texty,⁸ aby čtenář mohl dál s Wittgensteinem promýšlet tyto nezodpovězené otázky.

Ačkoli považuji Beranův text za opravdu dobrý, poněkud mi chybí zmínka relevantních myšlenkových souvislostí s *Filosofickými zkoumánými*, např. v posledním odstavci na s. 52, který pokračuje až do poloviny s. 53, Beran popisuje srovnávání různých „slovníků“ pro barvy, říká, že existuje „jedna rodina pojmů barvy“, což je v pořádku, nerozumím však tomu, proč neuvede odkaz na poměrně známý pojem (v každém Úvodu do Wittgensteina se o něm píše) „rodové podobnosti [*Familienähnlichkeit*]“ (srov. PU § 66-67), což je přímo *terminus technicus* wittgensteinovského myšlení. Odkázat na tuto souvislost považuji za rozumnější než např. na Davidsonovo „konceptuální schéma“ (s. 53). Podobně jako když na s. 48, 50n. a 54n. mluví o normách, přirozenosti a normativitě, tak vůbec nerozumím tomu, proč přímo nepoužije a neodkáže na další Wittgensteinův zavedený termín – „životní forma [*Lebensform*]“ (srov. PU § 19, 23, 241), opět mi to přijde rozumnější než zmiňovat „diskurs“ či dokonce „habit“ (s. 54). Domnívám se, že český čtenář je obeznámen především s PU, a proto by mu tyto souvislosti ulehčily porozumění textu. Ba co víc, jsou-li *Poznámky o barvách* případovou studií (jak Beran zmiňuje na s. 57), tak především na základě toho, co bylo zaznamenáno ve *Zkoumáných*.

Nyní se podívejme na Beranův překlad primárního textu. Překladatel vycházel striktně z textu Anscombové, a to je důvodem, proč je také jeho práce zatížena stejnými problémy jako text původní redakce. Beran do textu zasahuje ve třech případech, v III.170 umístil otazník oproti originálu za uvozovky a v III.314 vložil otazník za poslední větu. První dvě doplnění jsou uvedeny v poznámce pod čarou (v případě druhé změny však nepřesně, neboť otazník byl vložen na místo pomlčky a za slovem „vidím“ chybí tečka). Třetí změna se týká I.70, kde je „experimentum crucis“ psáno kurzívou, což je zavádějící, neboť kurzíva ve Wittgensteinových textech znamená jedno podtržení v rukopisu, tam však „experimentum crucis“ podtrženo není (kurzívu nepoužívá ani Anscombová). Překladatel text jen občas stručně komentuje v poznámkovém aparátu a všechny změny a redakční zásahy Anscombové nechává bez po-

⁸ Tj. pasáže, kde Wittgenstein odkazuje k primitivním jazykovým hrám – explicitně Wittgenstein, L. *Rozličné poznámky*. Praha: Mladá fronta. 1993. s. 52; dále srov. např. PU § 6, 25, 659 PU II. vii, s. 233n.

všimnutí. Domnívám se, že 33 let po vydání původního textu, po razantní kritice redakční práce správců Wittgensteinovy písemné pozůstalosti, která vedla k vydávání dalších edic primárních textů (*Helsinki Ausgabe, Wiener Ausgabe*) a uveřejnění všech pramenů v elektronické formě v roce 2000 (*Bergen Electronic Edition*), můžeme tento přístup hodnotit jako nevyužitou šanci v přesnějším uchopení pramenných textů. Ondřej Beran se však přeci jen k těmto problémům letmo vyjadřuje v kap. 8 úvodní studie („*Struktura poznámek o barvách*“), kde vysvětluje skladbu poznámek, jejich „hypertextovou povahu“ (s. 56) a stylistiku. Bohužel i přínos tohoto textu je podmíněn tím, že se striktně drží textu od Anscombové, se kterou Beran nijak nepolemizuje a spíše rozvádí a příklady doplňuje její Předmluvu, přitom však mj. opomněl korigovat faktografickou chybu v první větě (s. 61).

Co se však jistě povedlo, je Beranův překlad. Na některých místech se odchyluje od zavedeného Pecharova překladu *Filosofických zkoumán*í (např. *Tiefendimension*, srov. BÜF I.19, překládá jako „dimenze hloubky“ a ne jako Pechar v PU § 594 „hloubková dimenze“), nepůsobí to však nijak rušivě a domnívám se, že Beran dokázal najít bezpečnou rovnováhu mezi možnostmi češtiny a někdy velmi svéráznou němčinou Wittgensteinova textu, zvl. v oddílech II a III to zřejmě vůbec nebylo jednoduché. Velmi dobrým počinem je také zařazení rejstříku vzájemně si odpovídajících paragrafů mezi I a III. Jen škoda, že Beran neuvádí nějaká kritéria výběru, protože pak bychom mohli rozhodnout, zda je absence odkazů I.9 – III.31 a I.17 – III.76 spíše redakčním zaváháním, nebo pro to lze najít i lepší důvody. Stejně jako u Anscombové, tak i v českém vydání budeme jmenný či dokonce věcný rejstřík hledat marně. V knize se také objevuje několik málo překlepů⁹ a drobných nepřesností¹⁰, to ale nemůže nic změnit na tom, že autor odvedl dobrou práci, byť v rámci možností, které mu vymezila Anscombová.

Resumé: Ondřej Beran přeložil a úvodní studií opatřil Wittgensteinův text, který by si však po zásazích správců písemné pozůstalosti zasloužil přeci jen více pozornosti. Krátký text by byl skvělým příkladem Wittgensteinovy metody psaní, množstvím redakčních nepřesností však tento původní záměr zůstává nesplněn a ani Beran na tom v primárním ani sekundárním textu k lepšímu příliš nezměnil. I přesto však dokázal z původní předlohy díky kvalitní studii a pečlivému překladu vytěžit hodně. Přes dílčí kritiku mohu tedy konstatovat, že český čtenář má poprvé dobrou možnost nahlédnout do barevného světa Wittgensteinovy filosofie a závěrem této recenze je, že by bylo jistě chybou této možnosti nevyužít.

Tomáš Došek

⁹ Např. v rejstříku paragrafů (s. 136) u I.81 nemá být III.179, nýbrž III.279 a u III.128 je I.13 namísto I.13.

¹⁰ Např. na s. 14 Beran píše, že *Some Remarks on Logical Form* byly po vydání *Traktátu* „jediný další Wittgensteinův text, který za jeho života vyšel ‚oficiálním‘ způsobem.“ To ovšem není přesné, neboť r. 1926 vyšel *Slovník pro obecné školy*, schválený okresním školním inspektorem, tedy rozhodně „oficiálním“ způsobem. Namísto „Wittgensteinův text“ má tedy být „Wittgensteinův filosofický text“.